

—per fer servir l'afortunada expressió que ja fa anys va encunyar Alberto Reig— sinó també contra aquells historiadors que, a partir de recerques serioses, sostenen tesis que poden no ser del tot coincidents amb les que es defensen en aquesta obra (sense oblidar que la pluralitat historiogràfica i interpretativa es dona també entre els autors d'aquest llibre). No hi ha més combat possible per la història entre aquells que respecten les regles del debat historiogràfic que el que es lliura amb llibertat, respecte i honestat, i només amb les eines de la disciplina. I aquí, els *historietògrafs* no hi tenen cabuda.

Francisco Morente

Universitat Autònoma de Barcelona

Catalunya en guerra. La rereguarda revisitada

José Luís MARTÍN RAMOS. 2012. *La rereguarda en guerra. Catalunya, 1936–1937*. Barcelona: L'Avenç, 464 p.

Josep ANTONI POZO GONZÁLEZ. 2012. *La Catalunya antifeixista. El govern Tarradellas enfront de la crisi política i el conflicte social (setembre de 1936 – abril de 1937)*. Barcelona: Edicions Dau, 304 p.

En una època de crisi editorial i lectora, paradoxalment l'any 2012 ens ha ofert dos llibres gairebé coincidents en la matèria i la cronologia. Els historiadors José Luís Martín Ramos i Josep Antoni Pozo González han revisitat la Catalunya de la Guerra Civil, en un doble exercici, complex, laboriós, d'anàlisi de la vida política i econòmica a la rereguarda. Sense moure's del territori comunista–anarquista (els objectes centrals de les recerques són les accions, de govern o no, de PSUC, CNT–FAI, en el marc de les actuacions dels governs de la Generalitat), ambdós historiadors s'han llençat a unes recerques ambiciosos, profundes, que ens facin conèixer millor els corrents de fons d'unes actuacions que, fins i tot, podrien permetre contestar la pregunta que el professor Martín Ramos planteja en el seu llibre: una altra història sobre la guerra civil?

L'autor de la pregunta considera que per al període de la Guerra Civil encara hi ha aportacions novedoses a fer, ja que la majoria de les his-

tòries que s'han escrit fins ara es basen en memòries sovint esbiaixades dels protagonistes que no s'han contrastat amb les fonts directes que solen acabar donant una visió diferent. Aquesta és doncs una de les grans aportacions del primer llibre ressenyat, *La rereguarda en guerra*: la construcció del relat a partir de la documentació primària generada pels partits, sindicats i les institucions durant el període, que es guarda en els arxius del país —el CEHI, l'Arxiu Nacional de Catalunya però també l'Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià, dipositat al monestir de Poblet—, estals —Archivo Histórico Nacional, Centro Documental de la Memoria Histórica, Archivo Histórico Militar— o estrangers, com l'Institut d'Història Social d'Amsterdam —on es guarda la documentació de la CNT— i els Archives Nationales francesos. No hi falten, tampoc, les fonts hemerogràfiques com *La Vanguardia*, *Treball*, *Solidaridad Obrera*, *La Noche* o *La Batalla*, portaveus dels diferents partits i sindicats. Això no obstant, hi ha una certa descompensació en l'ús de les fonts directes ja que, si bé per a l'anàlisi de l'obra i els problemes de govern de la Generalitat de Catalunya, i de l'actuació i els problemes interns de la CNT-FAI, la informació prové de documents primaris localitzats en els arxius, pel que fa al PSUC la majoria d'informacions provenen dels escrits que publicà *Treball* i molt menys en canvi de la documentació interna generada pel partit. Aquesta documentació és complementada amb una àmplia bibliografia sobre el tema, inclosa també la d'àmbit local, que s'integra en l'estudi sempre des d'una perspectiva crítica.

La recerca que sustenta la investigació és, doncs, ingent, cosa que li permet, d'una banda, reconstruir els esdeveniments dels primers deu mesos de la guerra i alhora matisar o rebatre sobre la base d'aquella documentació algunes tesis que s'han mantingut en la historiografia fins avui; de l'altra, aportar un ventall de dades de gran valor per als investigadors, com ara càlculs sobre els morts diaris per la repressió a la rereguarda, els preus dels productes o la quantitat de milicians que hi havia al front d'Aragó o dels militants de cada organització sindical.

El llibre està dividit en tretze capítols segons un ordre cronològic però que no estan circumscrits en unes dates, sinó que s'hi tracten diferents temes i són aquests temes els que fan avançar cronològicament el relat fins als Fets de Maig del 1937. Val a dir però, que aquesta estructura fa que de vegades existeixin repeticions en el tractament d'algunes qüestions

—com la violència o el control de l'ordre públic, per citar-ne uns—, perquè no es van donar sols en un moment puntual sinó que amb més o menys intensitat formaven part del problema de fons.

José Luís Martín planteja dues línies d'anàlisi que es van interrelacionant. La primera se centra en el PSUC durant la guerra. N'estudia la formació i el paper que va jugar durant el període bèl·lic, el qual va estar condicionat pel moment en què es va fundar, després del cop d'estat del 18 de juliol; per la necessitat d'integració orgànica i ideològica dels quatre partits que el van fundar i de la militància, i per la trajectòria de la CNT-FAI. Aquests factors explicarien per què el PSUC va tenir un protagonisme reduït que s'incrementà al mateix temps que n'augmentava la influència a l'hora de formar els governs de la Generalitat i de plantejar-ne l'acció política, i que encapçalava la lluita contra el retard o, millor encara, l'incompliment dels acords d'actuació presos per les forces polítiques i sindicals que constituïren els diversos governs de la Generalitat des del final de setembre del 1936. Martín, doncs, ens presenta el PSUC com un partit de govern, compromès amb la defensa de la petita burgesia i els petits propietaris agrícoles, de l'ordre públic i del republicà, cosa que el féu atractiu per a una part de la població, gràcies a la qual va augmentar ràpidament els seus efectius i els de la UGT. Demuestra, doncs, que la seva militància era majoritàriament obrera i descarta que defensés la república democràtica i la política del front popular per aconseguir el poder i instaurar un règim comunista, un dels tòpics que encara avui circulen en certs sectors. Això no obstant, si hi ha una actuació del PSUC en aquests deu mesos de Guerra Civil que ha focalitzat l'atenció dels historiadors més que no cap altra, aquesta ha estat que excloués el POUM del govern d'unitat. Martín en proposa una interpretació inèdita, derivada de la documentació que ha pogut exhumar, segons la qual el PSUC hauria exigit la sortida del govern del POUM el mes de desembre del 1936 perquè Nin —conseller de Justícia— estava obstaculitzant l'acció de govern i endarrerint de manera deliberada l'entrada en vigor de decrets sobre la justícia i el nou codi penal militar que també rebutjava la CNT-FAI. Segons això, doncs, la pressió de la IC a fi de demonitzar els trotskistes amb els quals s'identificava al POUM no en va ser el detonant ja que Comorera, malgrat contribuir-hi amb declaracions abrاندades i articles acusatoris, també va proposar que la sortida del POUM del govern no havia de significar la

sortida d'aquest partit dels ajuntaments, i tampoc no va ser apartat de la Junta de Seguretat Interior, per exemple.

La segona línia d'anàlisi, en canvi, deriva de convertir la recerca sobre el PSUC en una història del país, com explica en el pròleg, per la qual cosa el volum esdevé en el seu conjunt un estudi de l'acció del Govern de la Generalitat i de la CNT-FAI. En aquest sentit, José Luís Martín sosté que el poder del Comitè Central de Milícies Antifeixistes i el del Govern de la Generalitat no era doble sinó dual, ja que cadascú tenia poder sobre unes àrees determinades —el primer, en l'econòmic, el segon, en la violència i l'ordre públics—, i que aquest darrer no va estar mai inoperatiu —com contràriament s'ha afirmat—, sinó que va prendre decisions en les àrees que li van quedar, com un primer pas per recuperar el poder institucional, encara que les ordres decretades no tinguessin l'efecte buscat i afeblissin ERC, la qual va haver de conviure amb les lluites internes i les enemistats personals dels seus líders. Així, tot i que coincidia més amb el projecte polític del PSUC, lligà consensos importants amb la CNT-FAI que no contribuïren a l'eficàcia governamental.

José Luís Martín també desmitifica la imatge de la CNT-FAI: presenta un front d'Aragó inoperant i desorganitzat; una mobilització dels militants per a la guerra ni tan entusiasta ni tan massiva com s'ha volgut fer creure; una afiliació molt més reduïda del que històricament s'ha dit, i un poder del Comitè Central de Milícies Antifeixistes que no era real, ja que molts dels comitès locals s'escapaven del seu control i no obeïen les seves ordres com tampoc no ho van fer moltes federacions locals i sindicats d'indústria de Barcelona. Així mateix, considera que si bé hi hagué violència dels incontrolats, la major part va sorgir del Comitè Central de Milícies ja que les estructures organitzatives de la CNT afavorien la presència d'aquests incontrolats. El cos de Patrulles de Control dominat per la CNT-FAI que va sobreviure al Comitè Central de Milícies Antifeixistes i on havia patrullers de totes les formacions polítiques era la violència organitzada.

Finalment, ens il·lustra també com dintre de la CNT-FAI es va anar desenvolupant en paral·lel un corrent radical que s'oposà a la col·laboració governamental. Els dirigents anarquistes que van ser consellers o ministres van tenir moltes dificultats per poder imposar el seu criteri en l'organització. Aquesta radicalització va ser protagonitzada per homes importants de segona fila de comandament que amb el pas del temps anaren

prenent més importància en l'organització sindical i la inclinaren cap a una progressiva obstaculització del projecte de govern d'ERC-PSUC. Amb aquests condicionants es va arribar als Fets de Maig de 1937, que per a l'autor no són més que el colofó d'un enfrontament polític que havia quedat irresolt, i no pas un atac del PSUC i d'ERC per avançar en la contrarevolució, com ha volgut fer creure determinada bibliografia.

En definitiva, tot i que s'hi troba a faltar un índex onomàstic, un sumari de fonts i arxius, i una bibliografia, es tracta d'un llibre de lectura molt interessant, malgrat els errors ortotipogràfics que en desmereixen la presentació, i molt ben documentat, que es basa en l'anàlisi escrupolós de les fonts i que aporta novetats interpretatives —algunes de les quals segurament es discutiran— que fan repensar el relat amb què s'ha explicat fins ara aquest període. Una feina sempre lloable.

En paral·lel a l'obra del professor Martín Ramos, Josep Antonio Pozo presenta la publicació de la segona part (revisada i actualitzada) de la seva tesi doctoral, que va presentar l'any 2002 a la UAB i que duia el títol *El poder revolucionari a Catalunya durant els mesos de juliol a octubre de 1936. Crisi i recomposició de l'Estat*. La investigació partia de l'anàlisi de la documentació del Govern de la Generalitat de Catalunya i dels partits i sindicats catalans dipositada en diversos arxius —l'Arxiu Nacional de Catalunya, l'Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià, l'Archivo Histórico Nacional, l'Archivo Histórico Militar, el Centro Documental de la Memoria Histórica o la Fundació Anselmo Lorenzo—, i dels fons de cent divuit arxius locals i divuit de comarcals, així com de seixanta-tres diaris locals vinculats a les forces polítiques i sindicals municipals. Tot plegat suma, doncs, un volum de dades ingent, que aporten nova llum a l'estudi del tema.

L'objectiu que es planteja Pozo en el llibre *La Catalunya antifeixista. El govern Tarradellas enfront de la crisi política i el conflicte social (setembre de 1936 – abril de 1937)* és analitzar com es va fer el pas del que ell anomena un govern revolucionari a un d'antifeixista, etapa que identifica amb els governs que Josep Tarradellas va encapçalar entre el final de setembre del 1936 i el maig del 1937. El centre de la investigació l'ocupen dos temes fonamentals. D'una banda, descriu l'afany d'aquests governs de recuperar l'autoritat de la Generalitat i la legalitat republicana, i les dificultats que van haver d'afrontar. Per això analitza com es van aplicar en les poblacions catalanes els decrets de collectivitzacions, de reorganització

municipal i de dissolució dels comitès de milícies; els decrets econòmics de S'Agaró, i els decrets de reordenació de l'ordre públic. Destaca, cal dir-ho, l'explicació que dóna sobre la manera com estava organitzat l'ordre públic i les relacions orgàniques tant dins de la Generalitat com en el Comitè Central de Milícies Antifeixistes i que dediqui una bona part del text i una extensa nota a explicar quins eren i què deien els decrets de S'Agaró, especialment els que feien referència a l'economia municipal. D'altra banda, avalua els estralls que va causar dins la CNT-FAI que participés en el Govern i la incapacitat de la direcció per controlar-ne les bases. En aquest sentit, ens mostra que els comitès de milícies locals —formats en la seva majoria per CNT, FAI, UGT-PSUC i POUM—, van resistir-se que forces que no havien participat en els primers dies de la revolució (ERC, ACR) formessin part dels ajuntaments, atès que el decret de reorganització municipal ordenava que les forces polítiques i sindicals locals havien de participar en la mateixa proporció que ho feien en el Govern de la Generalitat, perquè entenien que suposava perdre les posicions de poder aconseguides fins llavors. Fins al mes de maig del 1937 la majoria dels ajuntaments catalans no van estar ben constituïts i alguns van presentar una gran resistència a fer-ho, perquè s'oposaven a la política antifeixista. Igualment, els conflictes que van sorgir amb les collectivitzacions, exemplificades principalment amb el Pacte de Móra, els Fets de la Fatarella o els Fets de Centelles, per exemple, estarien relacionats amb aquesta oposició.

Òbviament, també ens mostra les discussions polítiques dins dels governs de la Generalitat entre els consellers dels partits frontpopulistes (ERC, PSUC, UR) i els consellers de la CNT i el POUM, la gestació dels diferents governs amb els fràgils acords que es van haver de signar i la divisió creixent dins de la CNT-FAI entre el sector que donava suport al Govern de la Generalitat i els que hi estaven en contra o que amb el pas dels mesos s'hi van acabar posant, perquè consideraven que donar suport a l'actuació de la Generalitat suposava una reculada de les conquestes revolucionàries.

Aquest fet va posar la CNT en una tensa situació interna amb uns consellers que aprovaven decrets de govern que anaven en la línia de recuperar el control (crida de lleves, militarització de les milícies, reorganització dels ajuntaments, reestructuració de l'ordre públic...) d'acord amb la resta del Govern, però dels quals es desdeien després perquè les bases de la seva organització els rebutjaven, cosa que provocava que entressin

en una renegociació amb el Govern per fer-los assumibles pels seus companys. En paraules de Pozo: «quan es passava a un estadi de concreció sorgien immediatament les contradiccions. I quan es volia esquivar aquestes, aleshores s'acabava adoptant solucions que garantien l'equilibri de forces i interessos, però que es mostraven ineficaces per a l'objectiu que es volia aconseguir sobre el paper» (p. 26–27). No només això, sinó que Pozo també parla d'una demora intencionada dels consellers de la CNT en la seva acció, per exemple en la redacció del reglament de les Patrulles de Control de Barcelona i de les comarques, tot i que conclou que probablement la resta de forces hi deurien tenir poc interès. Considera que l'únic èxit aconseguit en aquest sentit fou el decret de collectivitzacions que la CNT va acceptar per poder presentar resultats de la seva col·laboració a la seva parròquia, tot i que finalment tampoc no va ser com s'esperava.

Malgrat aquesta incapacitat de fer complir els decrets i ordres, Pozo positiva l'acció de la Generalitat. Així, considera que el Govern tenia capacitat de maniobra —no sense dificultats— per disciplinar els ajuntaments que es negaven a acatar el decret d'organització municipal per mitjà de diverses estratègies: la pressió econòmica, la negació de crèdits a aquells que no estiguessin ben constituïts, l'ús polític dels assassinats o conflictes violents provocats per les Patrulles de Control o per militants de la CNT-FAI a fi de desprestigiar-la, cosa que posava en una posició molt incòmoda els consellers de la CNT perquè sabien que les accions violentes estaven protagonitzades majoritàriament per ells i no podien impedir-les.

D'aquesta voluntat de posar en evidència la CNT, l'autor en destaca el paper del PSUC, perquè considera que es va reforçar i va créixer molt amb l'aplicació del decret de reorganització municipal i per la pressió que va exercir sobre els dirigents i consellers anarquistes perquè complissin amb els compromisos de govern. Aquesta pressió es va basar en la negociació i la persuasió perquè no podien tenir el suport d'ERC per fer-los fora del Govern ni podien combatre la CNT amb la força. En aquest sentit, val la pena destacar la carta que el Comitè Central del PSUC i el Secretariat Regional de la UGT van adreçar a la direcció de la CNT i la FAI recordant-los que havien acceptat els decrets i que el seu deure era complir-los. Tanmateix, Pozo conclou que aquests incompliments dels decrets i ordres de la Generalitat no van ser protagonitzats només pels

«incontrolats», sinó que hi havia un cert grau social d'oposició al Govern més enllà de la CNT i el POUM, tot i que aquests eren majoria, cosa que fa parlar a l'autor de l'existència d'una «indisciplina social» força estesa.

La voluntat de Companys i els consellers d'ERC i del PSUC del Govern de la Generalitat de voler exercir una acció més decidida i intensa per controlar l'ordre públic a partir del final del mes de desembre del 1936, així com la redacció de decrets per a la reorganització dels serveis de l'ordre públic, van ser la pedra de toc que conduí a la crisi governamental del mes d'abril i, en últim terme, també als Fets de Maig, amb una direcció de la CNT-FAI que intentava disciplinar les seves bases sense gaire èxit perquè el grup contrari a la col·laboració institucional s'havia radicalitzat i havia anat creixent —comptant fins i tot amb l'adhesió d'alguns dirigents que inicialment havien estat favorables a la col·laboració—, fins al punt de ser capaç d'elaborar un programa alternatiu i de tenir força per sobrepassar la direcció regional de la CNT catalana i d'executar-lo. Els Fets de Maig no serien més que «el fracàs de la política d'unitat antifeixista i la impossibilitat d'aplicar-la si no era a través d'una modificació de les relacions entre les organitzacions i entre els dirigents d'aquestes i la massa dels seus afiliats» (p. 193). La fragmentació del poder revolucionari va facilitar la recuperació de l'Estat.

Pozo explica totes aquestes qüestions en set capítols més un capítol final de conclusions, en els quals es manté el tipus d'exposició i el discurs propi d'una tesi doctoral, amb un esperit tècnic. L'anàlisi de la documentació municipal permet a Pozo elaborar gràfics i quadres molt interessants i reveladors sobre el predomini d'un o altre partit o sindicat en els ajuntaments catalans i també explicar, d'una banda, com va evolucionar l'aplicació del decret de reorganització municipal que va durar fins al maig del 1937 i, de l'altra, quins van ser els municipis en els quals les diferents forces polítiques i sindicals havien assolit representació.

Tant la necessària compressió del text de la tesi per donar-li forma de llibre, com l'objectiu de la investigació motiven, això no obstant, que no entri en discussions de caire ideologicopolític, que fan, per exemple, que es mencioni de passada la sortida del POUM del Govern de la Generalitat i que s'atribueixi a la lluita antitrotskista del PSUC. És possible que aquella confluència de factors faci que, de vegades, caigui en generalitzacions que provoquen una certa incoherència en el relat dels fets, com quan atri-

bueix actes al Govern de la Generalitat i en altres moments parla de les posicions inestables dels consellers de la CNT i de la seva incoherència en l'acció de govern. Una cosa similar passa també en l'anàlisi de la reorganització municipal quan assigna el poder absolut per les forces polítiques i sindicals en funció del pacte de govern o dels regidors aconseguits en la primera reorganització de l'octubre del 1936, sense tenir en compte, per exemple, les regidories que s'atorgaven a cada formació o les complexes relacions personals en les poblacions petites. Hauria estat aclaridora, en canvi, una visió del que passava quan els qui oposaven la resistència eren d'ERC o del PSUC-UGT, o una anàlisi de quin abast tenia aquesta «indisciplina social», tenint en compte que ERC va ser fins al final a les Patrulles de Control —responsables de molts dels assassinats i de la repressió a la rereguarda— i que la UGT no es va retirar fins després dels Fets de La Fatarella.

Tot i que el text presenta també problemes ortotipogràfics i es troba a faltar un índex de noms, és, això no obstant, un llibre de lectura recomanada, fruit d'un gran treball, que proposa interpretacions novedoses de l'actuació dels governs dirigits per Tarradellas fins al maig del 1937 i de la crisi social que va marcar aquell període.

Antoni Lardín i Oliver

Paul PRESTON. 2011. *L'holocaust espanyol. Odi i extermini durant la Guerra Civil i després*. Barcelona: Base, 905 p.

Aquest llibre de Paul Preston culmina una llarga trajectòria de recerca que va començar l'any 1971 amb *The Spanish Right under the Second Republic. An Analysis* (Reading: University of Reading) i continuà, entre d'altres treballs, amb el conegut *Spain in Crisis. The Evolution and Decline of the Franco Régime* (Sussex: Harvester, 1976) i la indispensable *Franco. A Biography* (Londres: Harper Collins, 1993). En certa mesura, com ha fet Àngel Viñas, es pot afirmar que aquesta obra és el resum de tota una vida dedicada a la recerca i a la formació d'historiadors des del Cañada Blanch Centre for Contemporary Spanish Studies de la prestigiosa London School of Economics.